

SEKSTUS EMPIRYK

ZARYSY PYRROŃSKIE

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIWERSYTETU
MIKOŁAJA KOPERNIKA

SEKSTUS EMPIRYK
ZARYSY PYRROŃSKIE

PRZEŁOŻYŁ, WSTĘPEM I PRZYPISAMI OPATRYŁ
ZBIGNIEW NERCZUK

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIWERSYTETU
MIKOŁAJA KOPERNIKA
TORUN 2019

Praca nad książką oraz jej wydanie zostały sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/HS1/01996.

Recenzenci
Dorota Zygmuntowicz

Projekt okładki
Tomasz Jaroszewski

Redaktor
Patrycja Maj-Palicka

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Toruń 2019

ISBN 978-83-231-4225-6

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. (56) 611 42 95, fax (56) 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń
tel./fax (56) 611 42 38, e-mail: books@umk.pl
www.wydawnictwo.umk.pl

Druk i oprawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

SPIS TREŚCI

WSTĘP DO PRZEKŁADU	11
I. <i>Zarysy Pyrronskie</i>	11
II. Sekstus Empiryk – życie i dzieło	18
Chronologia dzieł	24
III. Forma <i>Zarysów Pyrronskich</i>	26
IV. <i>Zarysy Pyrronskie</i> – manuskrypty i wydania	27
Zachowane manuskrypty	27
Wydania <i>Zarysów Pyrronskich</i>	28
V. Uwagi do przekładu	29
Kwestia terminologii	29
Podstawa tłumaczenia	33
SKRÓTY STOSOWANE W TEKŚCIE	35

KSIĘGA I

1. O głównej różnicy między filozofiami	39
2. O sceptycznych sposobach wykładu	40
3. O nazwach nurtu sceptycznego	41
4. Czym jest sceptycyzm	42
5. O sceptyku	44
6. O źródłach sceptycyzmu	44
7. Czy sceptyk dogmatyzuje	45
8. Czy sceptyk ma doktrynę	47
9. Czy sceptyk prowadzi badania przyrodnicze	48
10. Czy sceptycy odrzucają zjawiska	48
11. O kryterium sceptycyzmu	50
12. Co jest celem sceptycyzmu	51

13. O ogólnych sposobach powściągnięcia sądu	54
14. O dziesięciu sposobach	55
15. O pięciu sposobach	93
16. Czym są dwa sposoby?	97
17. Jakie są sposoby obalania tych, którzy badają wyjaśnienia przyczynowe	98
18. O formułach sceptycznych	100
19. O formule „nie bardziej”	100
20. O nieorzekaniu	102
21. O „być może” i „może”, i „możliwe”	103
22. O „powściągam sąd”	104
23. O „niczego nie określam”	104
24. O „wszystko jest nieokreślone”	105
25. O „wszystko jest niepoznawalne”	106
26. O „nie pojmuję” i „nie poznaję”	106
27. O tym, że „każdemu argumentowi przeciwstawia się równy argument”	107
28. Wskazówki odnoszące się do formuł sceptycznych	108
29. Że tradycja sceptyczna różni się od filozofii heraklitejskiej	110
30. Czym różni się nurt sceptyczny od filozofii demokrytejskiej	112
31. Czym różni się sceptycyzm od filozofii cyrenajskiej	112
32. Czym różni się sceptycyzm od nurtu protagorejskiego	113
33. Czym różni się sceptycyzm od filozofii akademickiej	115
34. Czy medycyna oparta na doświadczeniu jest tożsama ze sceptycyzmem	121

KSIĘGA II

1. Czy sceptyk może badać twierdzenia dogmatyków	125
2. Od czego należy zacząć badanie skierowane przeciw dogmatykom	130
3. O kryterium	130
4. Czy istnieje jakieś kryterium prawdy	132
5. O [kryterium w znaczeniu] „przez kogo”	134
6. O „za pomocą czego”	143
7. O „na podstawie czego”	150
8. O tym, co prawdziwe, i o prawdzie	154
9. Czy istnieje coś prawdziwego z natury	156
10. O znaku	160
11. Czy istnieje jakiś znak wskazujący	163

SPIS TREŚCI

12. O dowodzie	174
13. Czy dowód istnieje	179
14. O sylogizmach	199
15. O indukcji	204
16. O definicjach	204
17. O podziale	207
18. O podziale nazwy na znaczenia	208
19. O całości i części	208
20. O rodzajach i gatunkach	209
21. O wspólnych własnościach	213
22. O sofizmatach	214

KSIĘGA III

1. O działach fizycznym	225
2. O zasadach czynnych	226
3. O bogu	226
4. O przyczynie	230
5. Czy istnieje jakaś przyczyna czegoś	232
6. O zasadach materialnych	237
7. Czy ciała są poznawalne	240
8. O mieszanii się	249
9. O ruchu	252
10. O ruchu przestrzennym	253
11. O wzroście i zmniejszaniu się	261
12. O odejmowaniu i dodawaniu	262
13. O zamianie	266
14. O całości i części	266
15. O zmianie fizycznej	268
16. O powstawaniu i ginięciu	270
17. O spoczynku	273
18. O miejscu	274
19. O czasie	280
20. O liczbie	286
21. O etycznej części filozofii	293
22. O dobrych, złych i obojętnych	293
23. Czy jest coś z natury dobrego, złego i obojętnego	297

SPIS TREŚCI

24. Czym jest tak zwana sztuka życia	302
25. Czy istnieje sztuka życia	319
26. Czy w ludziach rodzi się sztuka życia	323
27. Czy sztuki życia można nauczyć	324
28. Czy jest jakiś przedmiot nauki	324
29. Czy istnieje ktoś, kto naucza, i ktoś, kto się uczy	327
30. Czy istnieje jakiś sposób uczenia się	328
31. Czy sztuka życia pomaga temu, kto ją posiada	331
32. Dlaczego sceptyk czasami zajmuje się budowaniem argumentów słabych, posługując się prawdopodobieństwem	332
 SŁOWNICZEK TERMINÓW GRECKICH	 335
 SŁOWNICZEK POLSKO-GRECKI	 347
 NOTA BIBLIOGRAFICZNA	 357
Kodeksy	357
Wydania i przekłady łacińskie <i>Zarysów Pyrronskich</i> Sekstusa Empiryka	357
Przekłady <i>Zarysów Pyrronskich</i> (wybór)	359
Przekłady angielskie	359
Przekłady francuskie	359
Przekłady hiszpańskie	360
Przekłady niemieckie	360
Przekłady nowogreckie	360
Przekłady rosyjskie	361
Przekład rumuński	361
Przekład słowacki	361
Przekłady włoskie	361
Przekład polski	361
Wydania tekstów źródłowych, przekładów oraz zbiorów fragmentów	362
Wybór opracowań	364
 INDEKS FILOZOFÓW, SZKÓŁ FILOZOFICZNYCH I INNYCH AUTORÓW WZMIANKOWANYCH W <i>ZARYSACH PYRRONSKICH</i>	 383

WSTĘP DO PRZEKŁADU

I. ZARYSY PYRRONSKIE

Zarysy Pyrronskie (Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις) – traktat w trzech księgach będący dziełem sceptyka Sekstusa Empiryka, którego życie, jak się przyjmuje, przypada na przełom II i III wieku n.e., należy z pewnością do kanonu tekstów filozoficznych. O jego znaczeniu decyduje w mniejszym stopniu bezpośredni wpływ na filozofię epoki, w której Sekstus działał¹, ale dwa okresy przełomowe: z jednej strony Renesans w znaczeniu epoki historycznej, w której tekst Sekstusa – odkryty, przetłumaczony i rozpowszechniony przez humanistów – rozpoczął swoje drugie życie i zaczął oddziaływać na ówczesną myśl filozoficzną, a z drugiej strony „renesans” sceptycyzmu, jaki zdarzył się w drugiej połowie XX wieku w sferze badań nad tradycją antyczną².

Chociaż *Zarysy Pyrronskie* powstały pewnie w drugiej połowie II wieku n.e. lub na początku III wieku, pozostało niewiele śladów oddziaływania

¹ Por. Sextus Empiricus, *Outlines of Scepticism*, eds. J. Annas, J. Barnes, „Cambridge Texts in the History of Philosophy”, Cambridge 2007, s. xi.

² Por. J. Barnes, *Pyrrhonism, Belief and Causation. Observation on the Scepticism of Sextus Empiricus*, „Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt”, II, 36, 4, (eds. W. Haase, H. Temporini) Berlin–New York 1990, s. 2608–2695: „scepticism is again in fashion” (s. 2608). W języku polskim na temat znaczenia sceptycyzmu i całościowe omówienie jego etapów por. R. Ziemińska, *Historia sceptycyzmu. W poszukiwaniu spójności*, Toruń 2013.

tego tekstu w następnych kilkunastu stuleciach³. Sytuacja zmieniła się radykalnie, gdy w 1562 roku wielki humanista, wydawca m.in. dzieł Platona, Henricus Stephanus (Henri Estienne) opublikował łacińskie tłumaczenie *Zarysów Pyrronskich*⁴, w 1569 roku Gentian Hervet przekład *Adversus dogmaty i Adversus mathematicos*⁵, a w 1621 roku ukazało się wydanie greckie wraz z łacińskim przekładem dzieł Sekstusa⁶. Po ich udostępnieniu pisma

³ Choć wpływ pyrronizmu dostrzega się u Plotyna, Grzegorza z Nazjanzu, Juliana Apostaty i komentatorów neoplatonickich V i VI wieku n.e. (por. D. Machuca, *Sextus Empiricus: His Outlook, Works and Legacy*, „Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie” 55(1/2), 2008, s. 58).

⁴ Sexti philosophi Pyrrhoniarii hypotyposion libri III: quibus in tres philosophiae partes seuerissimè inquiritur: libri magno ingenii acumine scripti, uariæque doctrina referti: graecè nunquam, latinè nunc primùm editi / interprete Henrico Stephano. Anno M. D. LXII ([Parisiis]: Excudebat idem Henricus Stephanus, illustris viri Huldrici Fuggeri typographus.

⁵ Sexti Empirici viri longe doctissimi Aduersus mathematicos: hoc est, aduersus eos qui prositentur disciplinas, opus eruditissimum, complectens vniuersam Pyrrhonorum acutissimorum philosophorum disputandi de quibuslibet disciplinis & artibus rationem. Graecè nunquam Latinè nunc primùm editum, Gentiano Herueto Aurelio interprete; eiusdem Sexti Pyrrhoniarii hypotyposion libri tres: quibus in tres philosophiae partes seuerissimè inquiritur. Libri magno ingenij acumine scripti, uariæque doctrina referti: Graecè nunquam, Latinè nunc primùm editi, interprete Henrico Stephano; accessit & Pyrrhonis vita, ex Diogene Laërtio, ex vulgata interpretatione, sed multis in locis castigata; item, Claudij Galeni Pergameni contra Academicos & Pyrrhonios, D. Erasmo Roterodamo interprete, Parisiis: Apud Martinum Iuuenem, via S. Ioannis Lateranensis, ad insigne serpentis, M. D. LXIX. Cum privilegio Regis.

⁶ ΣΕΞΤΟΥ ΕΜΠΙΡΙΚΟΥ ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ. Sexti Empirici opera quae extant. Magno ingenii acumine scripti, Pyrrhoniarii Hypotyposeon libri III. Quibus in tres philosophiae partes acerrime inquiritur, Henrico Stephano interprete, Adversus Mathematicos, hoc est, eos qui disciplinas profitentur, libri X, Gentiano Herveto Aurelio interprete, Graecè nunc primùm editi. Adiungere visum est Pyrrhonis Eliensis Philosophi vitam: nec non Claudii Galeni Pergameni De optimo docendi genere librum, quo aduersus Academicos Pyrrhoniosque disputat. Ms. nostri varias lectiones et coniecturas aliquot margini insertas operi praefiximus. Indicibus item necessariis opus locupletauimus. Genevae. Typis ac sumptibus Petri et Jacobi Chouet, MDCXXI.

Sekstusa wywarły przełomowy wpływ na rozwój filozofii nowożytnej⁷ i, jak twierdzi Diego Machuca, zasługują na miano „the key to understanding the origin and development of early modern philosophy”⁸. To m.in. dzięki nim rozważania filozoficzne prowadzone w XVII wieku przeniosły swój punkt ciężkości z metafizyki na problemy poznania⁹. I chociaż dyskusja dotycząca zakresu i mocy oddziaływania tekstów Empiryka jest w toku, to obecność reminiscencji sceptycznych u takich myślicieli, jak Michel de Montaigne, Kartezjusz, Blaise Pascal, Pierre-Daniel Huet, François De La Mothe Le Vayer, David Hume, jest niewątpliwa¹⁰.

Niewątpliwe jest także ogromne zainteresowanie sceptycyzmem w filozofii ostatnich dekad¹¹. Jednym ze źródeł popularności tego nurtu wydaje się ekspansja paradygmatu analityczności w filozofii anglosaskiej, który w swym dążeniu do logicznej precyzji zwrócił się ku badaniu problemu racjonalnego uzasadniania sądów, poprawności argumentacji, spójności głoszonych tez, warunków prawdziwości czy kryterium prawdy. Pod jego wpływem część badaczy podjęła rozważania nad najważniejszymi tekstami filozoficznymi z szerszej niż li tylko historyczna perspektywy. Ocenę tego nurtu interpretacyjnego, niejednorodnego w swoim charakterze i – zdaniem Autora tego tekstu – bardzo kontrowersyjnego pod względem metody i rezultatów, należy zostawić przyszłym pokoleniom, bezsprzeczne jest jednak, że zwrot ku zagadnieniom teoriopoznawczym spowodował duże zainteresowanie wybranymi dziełami antycznej literatury filozoficznej, w tym sceptycyzmem.

Ze zrozumiałych powodów ten zwrot ku epistemologii był przyczyną wielkiej intensyfikacji i znacznego poszerzenia zakresu badań nad dziełami Sekstusa Empiryka, którego zaczęto postrzegać nie tylko jako doksografa

⁷ R. Popkin, *A History of Scepticism from Erasmus to Spinoza*, Berkeley 1972³. Na temat odkrycia Sekstusa w XVI wieku por. L. Floridi, *Sextus Empiricus: The Transmission and Recovery of Pyrrhonism*, Oxford 2002.

⁸ D. Machuca, op. cit., s. 29.

⁹ Por. Annas/Barnes, s. xi.

¹⁰ Por. przedstawioną przez Diego Machucę dyskusję na temat opinii Richarda Popkina (op. cit., s. 58–61).

¹¹ Machuca (op. cit.) datuje ten wzrost zainteresowania na lata osiemdziesiąte XX wieku.

przekazującego wiele interesującego materiału historycznego i nie tylko jako głównego informatora w zakresie historii i rozwoju pyrronizmu, lecz także jako przedstawiciela pewnej ważnej tradycji filozoficznej, interesującej *per se*. W pracach Sekstusa dostrzeżono ogromny zasób argumentacji, które stały się przedmiotem skrupulatnego badania i zostały poddane analizie z perspektywy ich wartości logicznej, poprawności argumentacyjnej czy mocy perswazyjnej. Pod wpływem rosnącego zainteresowania Sekstusem dokonano również wielu przekładów jego dzieł na języki narodowe. Należy wspomnieć, że aż do XX wieku zbiór przekładów greckiego oryginału dzieł Sekstusa był bardzo skromny. Badacze mieli do dyspozycji wspomniane już, sporządzone w XVI wieku przez Henriego Estienne'a (*Zarysy Pyrronskie*) i Gentiana Herveta (*Przeciw matematykom* wraz z przedrukiem przekładu *Zarysów Pyrronskich* Stephanusa), tłumaczenia dzieł Sekstusa na łacinę, wydane ponownie w wersji poprawionej i uzupełnionej w 1718 roku przez Johanna Alberta Fabriciusa (wraz z testimoniami dotyczącymi Sekstusa)¹². W 1725 roku ukazał się francuski przekład *Zarysów Pyrronskich* dokonany przez Claude'a Huarda¹³, w 1801 roku niemiecki przekład Johanna Gottlieba Buhlego¹⁴, w 1870 roku włoski Stefana Bissolattiego¹⁵, a w 1877 nowy niemiecki przekład Eugena Pappenheima¹⁶. W pierwszej połowie XX wieku

¹² Sexti Empirici opera graece et latine, Pyrrhoniaron Institutionum libre III, cum Henrici Stephani versione et notis. Contra mathematicos sive disciplinarum professores, libri VI. Contra philosophos libri V, cum versione Gentiani Herveti. Graeca ex Mss codicibus castigavit, versiones emendavit supplevitque et toti operi notas addidit Jo. Albertus Fabricius, Lipsiensis, Lipsiae 1718, ed. alt. 1842.

¹³ *Les Hipotiposes ou Institutions pirroniennes de Sextus Empiricus en trois livres*, traduits du grec avec les notes qui expliquent le texte en plusieurs endroits, [Amsterdam] M. D. CC. XXV.

¹⁴ Sextus Empiricus, *Der skepticismus der Griechen*, I. T., aus dem griechischen, mit anmerkungen und abhandlungen herausgegeben von J. G. Buhle, Lemgo 1801.

¹⁵ Sextus Empiricus, *Delle istituzioni pirroniane*, libri tre di Sesto Empirico, tradotti per la prima volta in italiano da S. Bissolati, I ed., Imola 1870; II ed. con prefazione ed appendice di L. Bissolati, Firenze 1917.

¹⁶ Sextus Empiricus, *Des Sextus Empiricus Pyrrhoneische Grundzüge*, aus dem Griechischen übersetzt und mit einer Einleitung und Erläuterungen versehen von E. Pappenheim, Leipzig 1877.

pojawiły się następne przekłady *Zarysów Pyrronskich*. Dzieło Sekstusa zostało przetłumaczone na język rosyjski przez N. V. Bryullova-Shaskolskaya¹⁷, ponownie na włoski (Onorato Tescari, 1926)¹⁸, hiszpański (Lucio Gil Fagoaga, 1926)¹⁹, polski (Adam Krokiewicz, 1931)²⁰, angielski (Robert G. Bury, 1933)²¹, rumuński (Aram M. Frenkian, 1965)²².

Jednak prawdziwy przełom przyniosły lata osiemdziesiąte XX wieku. Do badań nad sceptycyzmem przystąpiła cała rzesza badaczy myśli starożytnej z różnych kręgów kulturowych i różnych stron świata. By wskazać tylko kilka przykładów, można wspomnieć o tak znanych postaciach, jak Julia Annas, Jonathan Barnes, Myles Burnyeat, Benson Mates, Michael Frede, Gail Fine, Richard Hankinson, Martha Nussbaum, Gisela Striker, Jacques Brun-schwig, Pierre Pellegrin, Richard Bett, Fernanda Decleva Caizzi, Luciano Floridi, Antonio Russo, Emidio Spinelli, Diego Machuca i wielu innych.

Duże zainteresowanie dziełami Sekstusa zainspirowało badaczy do podjęcia prac translatorskich, o których intensywności świadczy liczba nowych przekładów *Zarysów Pyrronskich* opublikowanych w ciągu ostatnich dekad. W 1984 roku ukazał się przekład słowacki (Július Špaňár)²³, w 1985

¹⁷ Секст Эмпирик, *Три книги Пирроновых положений*, Пер. Н. В. Брюлло-вой-Шаскольской, предисл. А. И. Малейна. СПб., 1913. 215 стр.

¹⁸ Sesto Empirico, *Schizzi Pirroniani in tre libri. Tradotti da Onorato Tescari. Con l'aggiunta dei passi paralleli di Sesto stesso, di Diogene Laerzio, di Filone e di altri*, Bari 1926. Przekład ten został ponownie opracowany, opatrzony przypisami i wydany w 1988 roku: idem, *Schizzi pirroniani*, a cura di A. Russo, traduzione di O. Tescari, Roma 1988.

¹⁹ Sexto Empirico, *Los tres libros de hipotiposis pirrónicas de Sexto Empirico*, traducidos del griego y adicionados de tres apéndices por L. Gil Fagoaga, Madrid 1926.

²⁰ Sextus Empiricus, *„Zarysów Pirronskich” księga pierwsza, druga i trzecia*, przetłumaczył i wstępem poprzedził A. Krokiewicz, Kraków 1931.

²¹ Sextus Empiricus, *Outlines of Pyrrhonism*, Vol. 1, with an English transl. by R. G. Bury, Cambridge, Massachusetts 1933.

²² Sextus Empiricus, *Opere filozofice...*, traducere si introduce de A. M. Frenkian, Bucuresti 1965.

²³ Sextus Empiricus, *Základy pyrrhónskej skepsy*, preložil J. Špaňár, Bratislava 1984.

niemiecki (Malte Hossenfelder)²⁴, w 1988 włoski (przekład Onorata Tesca-riego w opracowaniu Russa)²⁵, w 1993 roku hiszpański (Antonio Gallego Cao i Teresa Muñoz Diego)²⁶, w 1994 angielski dokonany przez Julię Annas i Jonathana Barnes²⁷, a wkrótce po nim w 1996 roku drugi przekład na język angielski, którego autorem był Benson Mates²⁸. W 1997 roku ukaza-ło się tłumaczenie francuskie Pierre'a Pellegrina²⁹, a w 1998 nowogreckie to się tłumaczenie francuskie Marie Karastathi³⁰. Zaległości w przekładach pozostałych tekstów Anastazji-Marii Karastathi³⁰. Zaległości w przekładach pozostałych tekstów Sekstusa zostały uzupełnione przez tłumaczenia Richarda Betta³¹, Denise Greaves³², Davida Blanka³³, Hansueliego Flückigera³⁴, Fritza Jürba³⁵, D. Greaves³², Davida Blanka³³, Hansueliego Flückigera³⁴, Fritza Jürba³⁵,

²⁴ Sextus Empiricus, *Grundriß der pyrrhonischen Skepsis*, Einleitung und Übersetzung von M. Hossenfelder, Frankfurt a.M. 1985.

²⁵ Sesto Empirico, *Schizzi pirroniani*, a cura di A. Russo, Roma [ecc.], Laterza 1988.

²⁶ Sexto Empirico, *Esbozos pirrónicos*, introducción, traducción y notas de A. Gallego Cao y T. Muñoz Diego, Madrid 1993.

²⁷ Sextus Empiricus, *Outlines of Scepticism*, eds. J. Annas, J. Barnes, „Cambridge Texts in the History of Philosophy”, Cambridge 1994.

²⁸ *The Skeptic Way: Sextus Empiricus's "Outlines of Pyrrhonism"*, transl., with introd. and comm. by B. Mates, New York 1996.

²⁹ Sextus Empiricus, *Esquisses pyrrhoniennes*, introduction, traduction et commentaires par P. Pellegrin, Paris 1997.

³⁰ Σέξτος Εμπειρικός, Απαντα 1, Πυρρώνειοι υποτυπώσεις Α-Β (α' - β'); μετάφραση Αναστασία - Μαρία Καραστάθη; Αθήνα 1998. Σέξτος Εμπειρικός, Απαντα 2, Πυρρώνειοι υποτυπώσεις Β-Γ (γ - κβ); μετάφραση Αναστασία - Μαρία Καραστάθη; Αθήνα 1998.

³¹ Sextus Empiricus, *Against the Ethicists (Adversus mathematicos XI)*, transl., comm. and introd. by R. Bett, Oxford 1997; idem, *Against the Logicians*, transl. and ed. R. Bett, Cambridge 2005.

³² Sextus Empiricus, *Pros mousikous; Against the Musicians (Adversus musicos)*, a new critical text and transl. on facing pages, with an introd., annotations, and indices verborum and nominum et rerum D. D. Greaves, Lincoln 1986.

³³ Sextus Empiricus, *Against the Grammarians (Adversus mathematicos I)*, transl. with an introd. and comm. by D. L. Blank, Oxford 1998.

³⁴ Sextus Empiricus, *Gegen die Dogmatiker, Adversus mathematicos libri 7-11*, übersetzt von H. Flückiger, Sankt Augustin 1998.

³⁵ Sextus Empiricus, *Gegen die Wissenschaftler*, 1-6, aus dem griechischen übersetzt, eingeleitet und kommentiert von F. Jürb, Würzburg 2001.

Emidia Spinello³⁶, Jorgego Bergui Caverò³⁷, Juana Francisca Martosa Montiel³⁸, Joseane Prezotto³⁹, Catherine Dalimier, Daniela Delattre'a i Jo-ëlle Delattre, Brigitte Pérez⁴⁰, Oliviera D'Jeranian⁴¹ i wielu innych.

Z perspektywy tak dużego zainteresowania Sekstusem na świecie litera-tura w języku polskim przedstawiała się bardzo skromnie. W ubiegłym wie-ku polski czytelnik dysponował bowiem tylko dwoma pełnymi przekładami Sekstusa: *Zarysów Pirronśkich* dokonany przez Adama Krokiewicza⁴² oraz *Przeciw logikom* w tłumaczeniu Izydory Dąbskiej⁴³. Do tego dochodziło wiele tłumaczeń fragmentów dzieł Sekstusa⁴⁴, spośród których można wska-zać tłumaczenie pierwszej części księgi IX traktatu *Przeciw fizykom (O bo-gach)* Andrzeja Bańkowskiego⁴⁵, przynajmniej trzy przekłady parafrazy traktatu Gorgiasza *O niebycie*, dokonane przez Janinę Gajdę⁴⁶, Kazimierza

³⁶ Sesto Empirico, *Contro gli etici*, introduzione, edizione, traduzione e commen-to a cura di E. Spinelli („Elenchos”, 24), Napoli 1995; idem, *Contro gli astrologi*, a cura di E. Spinelli, Napoli 2000.

³⁷ Sesto Empirico, *Contra los profesores. Libros I-VI*, traducción J. Bergua Ca-verò, Madrid 1997.

³⁸ Sexto Empirico, *Contra los dogmaticos*, introduction, traducción, notas e ind-ices de J. F. M. Montiel, Madrid 2012.

³⁹ J. Prezotto, *Sexto Empirico: "Contra os Gramaticos"*, *Introducao, Traduca-o e Notas*, Curitiba 2015.

⁴⁰ Sextus Empiricus, *Contre les professeurs*, introduction, glossaire et index par P. Pellegrin, traduction par C. Dalimier, D. et J. Delattre, B. Pérez sous la direction de P. Pellegrin, Paris 2002.

⁴¹ Sextus Empiricus, *Contre les moralistes*, texte traduit, presente et annote par O. D'Jeranian, Manucius 2009.

⁴² *Sextusa Empirikusa „Zarysów Pirronśkich” księga pierwsza, druga i trzecia*.

⁴³ Sekstus Empiryk, *Przeciw logikom*, przełożyła, słowem od tłumacza, objaśnie-niami i słownikiem opatrzyła I. Dąbska, Warszawa 1970.

⁴⁴ Sekstus Empiryk, *Przeciw etykom (AM XI, 42-167)*, przełożył Z. Nerczuk, „Studia Antyczne i Mediewistyczne” 1 (36), 2003, s. 22-39.

⁴⁵ Sekstus Empiryk, *O bogach*, przełożył A. Bańkowski, w: *Filozofowie o religii*, t. 2, red. A. Nowicki, Warszawa 1963, s. 11-38.

⁴⁶ J. Gajda, *Sofści*, Warszawa 1989, s. 230-235.

Ajdukiewicz i Mariana Goliasa⁴⁷, a także Irenę Krońską⁴⁸, czy sporządzony przez Mariana Wesolego przekład fragmentu księgi X (259–283) zawierający relację na temat pitagorejsko-platońskiej teorii zasad⁴⁹. Uzupełnienie tego stanu posiadania stanowiła publikacja przekładu *Przeciw uczonym* w sześciu księgach (2007)⁵⁰ i dokończenie pracy Izydory Dąbskiej w postaci tłumaczenia pozostałych ksiąg traktatu *Przeciw dogmatykom*, czyli traktatów *Przeciw fizykom* i *Przeciw etykom* (2010)⁵¹.

II. SEKSTUS EMPIRYK – ŻYCIE I DZIEŁO

Mimo intensywnie prowadzonych prac nad Sekstusem oraz setek opracowań i przekładów opublikowanych w ciągu ostatnich dekad stan naszej wiedzy o Sekstusie Empiryku jako osobie zmienił się niewiele⁵². W dalszym ciągu jest on postacią, której życie jest całkowicie nieznane, a badacze w swych opracowaniach tematu są skłonni raczej wskazywać na trudności w rozwiązaniu tego problemu niż przedstawiać nowe propozycje i hipotezy.

⁴⁷ K. Ajdukiewicz, M. Goliás, *Główne kierunki filozofii*, Lwów 1923.

⁴⁸ J. Legowicz, *Filozofia starożytna Grecji i Rzymu*, Warszawa 1968.

⁴⁹ M. Wesoly, *Świadectwa niespisanej nauki Platona (II). Pryncypia a typy ontologiczne*, „Meander” 39(6), 1984, s. 281–292.

⁵⁰ Sekstus Empiryk, *Przeciw uczonym*, przekład, wstęp i opracowanie Z. Nerczuk, Kęty 2007.

⁵¹ Sekstus Empiryk, *Przeciw fizykom. Przeciw etykom*, przełożył, wstępem i przypisami opatrzył Z. Nerczuk, Kęty 2010.

⁵² Ważniejsze prace poświęcone temu zagadnieniu: L. Haas, *Leben des Sextus Empiricus* („Programm der königlichen Studienanstalt Burghausen für das Schuljahr” 1881/1882), Burghausen [1882]; W. Vollgraff, *La vie de Sextus Empiricus*, „Revue de Philologie, de Littérature et d’Histoire Anciennes” 26, 1902, s. 195–210; D. K. House, *The Life of Sextus Empiricus*, „Classical Quaterly” 74, 1980, s. 227–238; D. Machuca, op. cit. W opracowaniu życia i dzieła Sekstusa wykorzystano fragmenty prac: Sekstus Empiryk, *Przeciw uczonym*; idem, *Przeciw fizykom. Przeciw etykom*; Z. Nerczuk, *Sekstus Empiryk – osoba i dzieła*, „Toruński Przegląd Filozoficzny” 7–8, 2007, s. 95–108.

Co prawda dysponujemy bardzo obszerną spuścizną, ale mówiąc o jej autorze, musimy ograniczyć się do kilku zdawkowych informacji. Nie mamy żadnych dokładnych wiadomości na temat tego, kim Sekstus był, kiedy żył i skąd pochodził. Wiemy jednak, że uważał siebie za sceptyka, kontynuatora filozofii Pyrrona z Elidy⁵³, mimo tego, że Pyrron był dla niego postacią bardzo mglistą, raczej symbolem pewnej postawy i założycielem ruchu niż realnym mistrzem.

Chociaż Sekstus przedstawia siebie jako lekarza⁵⁴, to jednak przedmiotem sporu jest to, do której szkoły medycznej należał. Wprawdzie przydomek „empiryk” (ὁ ἐμπειρικός), który zna już Diogenes Laertios, pozwala wnioskować, że należał do medycznej szkoły empirycznej⁵⁵ (o czym może również świadczyć tytuł jednego z zaginionych dzieł *Ἐμπειρικά ὑπομνήματα*)⁵⁶, to jednak kwestia jego przynależności do konkretnej szkoły medycznej jest nadzwyczaj zawikłana ze względu na wypowiedź samego Sekstusa,

⁵³ Potwierdza to Sekstus, który przedstawia siebie w swoich pismach jako przedstawiciela filozofii pyrronńskiej, postępując się formą pierwszej osoby liczby mnogiej (por. np. PH I 17–24, 187–209), a także świadectwa zewnętrzne, które wspominają o Sekstusie jako o sceptyku, por. np. DL IX 115–116, gdzie wzmiankuje się o nim jako uczniu Herodota i nauczycielu Saturninosa, który był również lekarzem z kręgu empiryków.

⁵⁴ Por. DL IX 116. O tym, że był lekarzem, mogą też świadczyć liczne fragmenty w jego tekstach. W AM I 260 wspomina o Asklepiosie jako o „założycielu naszej nauki”, a w jego pismach pojawia się wiele fachowych uwag na temat chorób (np. PH II 238; AM V 104; AM XI 47, 136). Sekstus wspomina również o dziele (zaginionym) zatytułowanym *Traktat medyczny* (Ἱατρικὰ ὑπομνήματα; AM VII 202) oraz o tekście *Traktat empiryczny* (AM I 61), które najprawdopodobniej dotyczyły zagadnień medycyny empirycznej. Przykłady medyczne są liczne, por. np. PH I 44, 51–52, 71, 80, 93, 101–103, 126–127, 131, 133; PH II 237–240; PH III 280–281; AM VII 179; AM VIII 188, 219–221; AM I 95, 307–308; AM II 49 (podaję za: D. Machuca, op. cit., s. 31). Sekstus trzykrotnie mówi o sobie jako o lekarzu: PH II 238; AM I 260; AM II 47. Por. także wzmiankę u Pseudo-Galena, *Introductio seu medicus* (D. Machuca, op. cit., s. 40).

⁵⁵ Por. Pseudo-Galen, *Isag.*, 4, vol. XIV, p. 683 i Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, opracowanie przekładu, przypisy i skorowidz I. Krońska, wstęp K. Leśniak, Warszawa 1988, IX 116, s. 581.

⁵⁶ AM I 61.

13. O OGÓLNYCH SPOSOBACH POWŚCIĄgniĘCIA SĄDU

[31] Skoro powiedzieliśmy, że niewzruszoność jest wynikiem powściągnięcia sądu na każdy temat⁹¹, następnie można powiedzieć, jak dochodzimy do powściągnięcia sądu. A dokonuje się ono, jak mógłby ktoś powiedzieć ogólniej, w wyniku przeciwstawiania rzeczy.

Przeciwstawiamy więc albo zjawiska zjawiskom, albo przedmioty poznawane umysłem przedmiotom poznawanym umysłem, albo jedne drugim⁹².

[32] Na przykład zjawiska zjawiskom, gdy mówimy: „ta sama wieść z daleka wydaje się okrągła, z bliska natomiast czworoboczna”⁹³.

Przedmioty poznawane umysłem przedmiotom poznawanym umysłem, gdy komuś, kto na podstawie porządku ciał niebieskich dowodzi, że istnieje opatrność, przeciwstawiamy to, że ludzie dobrzy niejednokrotnie doznają nieszczęść, podczas gdy złym świetnie się powodzi, i na tej podstawie wnioskujemy, że nie ma opatrności⁹⁴.

[33] A przedmioty poznawane umysłem [przeciwstawiamy] zjawiskom tak jak Anaksagoras przekonaniu⁹⁵, że śnieg jest biały, przeciwstawił rozumowanie, że śnieg jest zmrożoną wodą, a woda jest czarna, a zatem i śnieg jest czarny⁹⁶.

Zgodnie z innym pojęciem przeciwstawiamy raz [rzeczy] terażniejszych [rzeczom] terażniejszym, jak w przypadku [przykładów] przedstawionych przed chwilą, a innym razem terażniejsze przeszłym albo przyszłym.

⁹¹ Por. PH I 29.

⁹² Por. wyżej PH I 8–9. Por. DL IX 78 i nn. (przedstawienie sposobów powściągnięcia sądu stanowi rozwinięcie tego wątku).

⁹³ Por. PH I 118 (piąty sposób powściągnięcia sądu); PH II 55; AM VII 208, 40. Lucr., IV 353–363; DL IX 107.

⁹⁴ Por. DL IX 78, gdzie Diogenes przedstawia metodę budowania „antytezy w rzeczy myśli”.

⁹⁵ Odrzucam uzupełnienie MM κατάσκευάζοντι.

⁹⁶ DK 59 A 97 (również w Cic., Acad., II 31, 100). Por. PH II 244, gdzie Sektus podaje to rozumowanie jako przykład absurdalnych argumentacji dialektycznych.

14. O DZIESIĘCIU SPOSOBACH

Na przykład, gdy ktoś przedstawi rozumowanie, którego nie umiemy obalić, [34] odpowiadamy mu, że „na tej samej zasadzie, na jakiej zaakceptowałeś doktrynę przed narodzinami jej twórcy, chociaż właściwa jej argumentacja, mimo że była poprawna, jeszcze się nie ujawniła (ale ze swej natury już istniała), jest możliwe, że rozumowanie przeciwne temu, którego teraz dowodzisz, istnieje z natury, ale jeszcze się nam nie ujawniło. W rezultacie nie ma konieczności, byśmy już teraz uznali to, co aktualnie wydaje się silniejszym rozumowaniem”.

[35]⁹⁷ By zaś dokładniej ująć te przeciwieństwa, wezmę za przedmiot rozważań również sposoby (τρόποι), za pomocą których dochodzi się do powściągnięcia sądu. Nie będę jednak wyrokował ani o ich liczbie, ani o ich ważności. Jest bowiem możliwe, że są one niepoprawne, a także że są inne [sposoby] niż te przedstawiane⁹⁸.

14. O DZIESIĘCIU SPOSOBACH

[36]⁹⁹ Dawniejsi sceptycy¹⁰⁰ mówią zazwyczaj o dziesięciu sposobach, z których, jak się zdaje, wynika powściągnięcie sądu, a które nazywają synonimicznie argumentami (λόγους) i wzorcami (τύπους)¹⁰¹. A są następujące.

⁹⁷ Annas/Barnes – odchodząc od wydania MM – proponują przesunięcie początku rozdziału 14 (O dziesięciu sposobach) w to miejsce. Należy przy tym pamiętać, że podział na rozdziały (a także nagłówki) z pewnością nie pochodzi od Sektusa i w niektórych przypadkach nieprecyzyjnie określa i dzieli tekst.

⁹⁸ Można się domyślać, że ostrożność Sektusa co do ostatecznej postaci, wartości i znaczenia „dziesięciu sposobów” jest wynikiem toczącej się wokół nich polemiki, i to w gronie samych sceptyków. Warto zwrócić uwagę, że Sektus w tym miejscu nie wspomina, że ich autorem był Ajnezydemos, o czym dowiadujemy się z AM VII 345.

⁹⁹ Odnośnie do par. 36–163 por. DL IX 79–88; Philo, De ebr., 171 i nn.; por. H. von Arnim, Quellenstudien zu Philo von Alexandria, Berlin 1883, s. 59 i nn.; Aristocles ap. Euseb., Praep. Evang., XIV 18, 11 i nn. (MM).

¹⁰⁰ „Dawniejsi sceptycy” w odróżnieniu od „nowszych sceptyków” (PH I 164).

¹⁰¹ Por. DL IX 79, gdzie Diogenes, zapowiadając przedstawienie „sposobów”, zalicza je wszystkie do kategorii antytezy zjawisk i myśli.

Pierwszy [sposób]: ze względu na zróżnicowanie istot żywych, drugi: ze względu na różnice między ludźmi, trzeci: ze względu na różną budowę narządów zmysłowych, czwarty: ze względu na uwarunkowania, piąty: ze względu na położenie, odległości i miejsca, szósty: ze względu na domniemania, [37] siódmy: ze względu na liczbę i budowę przedmiotów, ósmy: wychodzący od względności, dziewiąty: mający na uwadze częstotliwość występowania, dziesiąty: zależny od kultury, obyczajów, praw, wierzeń mitycznych i dogmatycznych domniemań.

Tym układem posługujemy się na mocy umowy¹⁰².

[38] Wobec nich nadrzędne są trzy sposoby: pierwszy wychodzący od tego, kto wydaje sąd, drugi wychodzący od przedmiotu sądu, trzeci wychodzący od nich obu.

Temu [sposobowi], który wychodzi od tego, kto wydaje sąd, podporządkowane są pierwsze cztery [sposoby] (to bowiem, co wydaje sąd, jest albo zwierzęciem, albo człowiekiem, albo zmysłem, albo jest w pewien sposób uwarunkowane), do tego zaś [sposobu], który wychodzi od przedmiotu sądu, doda się sprowadzić¹⁰³ [sposób] siódmy i dziesiąty, a do tego złożonego [można sprowadzić] piąty, szósty, ósmy i dziewiąty.

[39] Te trzy [sposoby] dają się z kolei sprowadzić do sposobu, który wychodzi od względności.

W rezultacie sposób ze względności jest najbardziej ogólny, trzy są szczegółowe, a dziesięć jest podporządkowanych¹⁰⁴.

Tyle, zgodnie z tym, co przekonujące, mówimy na temat ich liczby. A o ich znaczeniu [mówimy], co następuje.

¹⁰² Inna kolejność „sposobów” w przedstawieniu u DL IX 79–88: piąty sposób u Sekstusa jest sposobem siódmym u DL, siódmy = ósmy, ósmy = dziesiąty, a dziesiąty = piąty. Pewne wyobrażenie o toczącej się na temat kolejności sposobów dyskusji w gronie sceptyków daje wzmianka u DL IX 87, który omawiając sposób dziesiąty zaznacza: „Dziewiąty [sposób] Faworinus [określa jako] ósmy, a Sekstus i Albinus mówią jako dziesiąty; dziesiąty natomiast Sekstus nazywa ósmym, a Faworinus dziesiątym”. Inna sprawa, że informacja ta jest zagadkowa: dziesiąty sposób u DL jest dziesiątym sposobem również w przedstawieniu w PH.

¹⁰³ Add. Pappenheim 2.

¹⁰⁴ Por. PH I 136.

[40]¹⁰⁵ Powiedzieliśmy, że pierwszy jest ten argument, zgodnie z którym (ze względu¹⁰⁶ na różnice między istotami żywymi) od tych samych rzeczy nie powstają te same przedstawienia. Wnioskujemy o tym na podstawie różnic w sposobie rozmnażania się [istot żywych] i odmienności w budowie ciał.

[41] [Różnice] ze względu na sposób rozmnażania się [polegają na tym], że pewne istoty żywe rodzą się bez odbycia stosunku płciowego, a pewne w wyniku kopulacji.

Niektóre spośród tych, które rodzą się bez stosunku płciowego, rodzą się z ognia, jak żyjątka pojawiające się w piecach, inne ze stojącej wody, jak komary, inne z kwaśniącego wina, jak muszki¹⁰⁷, inne z ziemi, jak pasikoniki¹⁰⁸, inne z mułu, jak żaby, inne z gnoju, jak dżdżownice, inne z osłów, jak skarabeusze, inne z warzyw, jak gąsienice, inne z owoców, tak jak owady żyjące w owocach dzikiej figi, inne z gnijących zwierząt, jak pszczoły z byków i osy z koni.

[42] Niektóre zaś spośród tych istot, które [rodzą się] w wyniku kopulacji, [rodzą się], jak większość, z istot podobnego rodzaju, a niektóre z [istot] niepodobnego rodzaju, tak jak muły. A znowu, mówiąc ogólnie, niektóre z istot żywych są żyworodne, jak ludzie, niektóre wykluwają się z jaj, jak ptaki, inne rodzą się z mięsa, jak niedźwiedzie¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Odnośnie do par. 40–79 por. DL IX 79–80; Philo, *De ebr.*, 171 (MM).

¹⁰⁶ Add. Gen.

¹⁰⁷ Nie jest jasne, jakie istoty Sekstus ma tu na myśli. Wedle LSJ słowo to może oznaczać „kornika”, „pchłę” lub „owada, który atakuje winorośle”. Tłumacze proponują w tym miejscu „gnats” („komary”), „Nage-Ameisen” („mrówki”), „octové mušky” („muszki octowe”), „szczypawki”. Por. niżej par. 57, gdzie termin pojawia się ponownie.

¹⁰⁸ Lac. stat. Fabr. addens ὄς μύς. Tłumacze przyjmują różne koniektury: „dżdżownice” (Mates), „pasikoniki” i „myszy”. Przyjmują „pasikoniki” ze względu na zbliżoną pod względem kontekstu wzmiankę o pasikonikach w mowie Arystofanesa w Platońskiej *Uczcie* (191c).

¹⁰⁹ Przekonanie, że niedźwiedzie rodzą się z mięsa, jest tradycyjne. Por. Arist., *Hist. an.*, VI 30 (579a18–30); VIII 17 (600a28).

[43] Prawdopodobne jest zatem, że niepodobieństwa i wielkie różnice związane z rozmnażaniem powodują sprzeczne doznania, wprowadzając w ten sposób to, co niespójne, nieharmonijne i niezgodne.

[44] Ale również różnice ze względu na główne części ciała, a zwłaszcza te, które w sposób naturalny są związane z sądzeniem i spostrzeganiem, mogą powodować wielką sprzeczność przedstawień.

Na przykład chorzy na żółtaczkę mówią, że te rzeczy, które nam wydają się białe, są żółte, a ci, którzy mają oczy nabiegłe krwią, że krwiste.¹¹⁰ Skoro więc niektóre istoty żywe mają żółte oczy, inne czerwone, inne białe, a inne mają oczy innego koloru, to jest prawdopodobne, że spostrzegają barwy w różny sposób.

[45] Gdy zaś popatrzymy przez dłuższy czas na słońce, a następnie pochylimy się nad książką, to będzie nam się zdawało, że litery są złocone w swej postaci i wirujące.

A ponieważ niektóre zwierzęta mają w oczach blask i wysyłają z nich światło składające się z drobnych i ruchliwych cząsteczek, dzięki czemu widzą w nocy, to niewątpliwie musimy uznać, że przedmioty zewnętrzne nie jawią się nam i im w podobny sposób.

[46] Magicy zaś, nacierający knoty śniedzią i wydzieliną mątwy, sprawiają, że pod wpływem niewielkiej domieszki obecne osoby [oświetlone takim światłem] raz zdają się koloru miedzi, a innym razem czarne.

Z pewnością dużo bardziej uzasadnione jest [przekonanie]¹¹¹, że powstają w nich różne przedstawienia przedmiotów.

[47] A gdy naciśniemy oko z boku, to postaci i kształty, a także zarysy widzianych przedmiotów wydają się nam wydłużone i cienkie. Jest więc

¹¹⁰ Por. PH I 101, 126; PH II 51. Uwaga dotycząca żółtaczki jest powtarzana w tekstach nowożytnych, ale jest ona niewątpliwie fałszywa (AB).

¹¹¹ Początek tego zdania nie pasuje do kontekstu wyводу.

¹¹² Sekstus tu i w wielu innych miejscach (por. np. PH I 51–52, 71, 80, 102, 110) nawiązuje do medycznej, pochodzącej ze szkoły hippokratejskiej teorii czterech „morów”, czyli płynów ustrojowych (krew, żółć, śluz i czarna żółć). Według tej teorii stosunki tych płynów w ciele decydują o stanie zdrowia i choroby.

¹¹³ MM add. e T.

prawdopodobne, że te spośród zwierząt, które mają źrenicę skośną i wydłużoną, tak jak kozy, koty i im podobne [zwierzęta], przedstawiają sobie rzeczy inaczej, a nie tak, jakimi wydają się zwierzętom, które mają źrenicę okrągłą.

[48] A zwierciadła w zależności od różnej budowy, raz (gdy [są] wklęsłe) ukazują zewnętrzne przedmioty jako bardzo małe, a innym razem (gdy są wypukłe) jako podłużne i cienkie. Niektóre ukazują zaś głowę osoby odbitej w lustrze na dole, a nogi na górze.

[49] A ponieważ niektóre z naczyń wzrokowych wskutek swej wypukłości są wyraźnie wysunięte, inne są nieco bardziej wklęsłe, podczas gdy inne są płaskie, to jest prawdopodobne, że z tej przyczyny zmianie ulegają również przedstawienia. I w efekcie psy, ryby, lwy, ludzie, szarańcze nie widzą tego samego jako czegoś, co byłoby równe pod względem wielkości, ani jako czegoś podobnego pod względem kształtu, lecz [widzą] w taki sposób, w jaki wzrok, który odbiera to, co się jawi, odciska tego wzór¹¹⁴.

[50] Ta sama argumentacja [odnosi się] również do innych zmysłów.

Na jakiej podstawie można bowiem twierdzić, że takich samych wrażeń dotykowych doznają zwierzęta pokryte skorupą, ciałem, kołcami, piórami czy łuskami?

Jak miałyby być możliwe, by podobnie słyszały te zwierzęta, które mają najwęższy kanał akustyczny, i te, które posługują się tym najszerszym, albo te, które mają uszy pokryte sierścią, i te, których uszy są nieowłosione? Przecież my również doznajemy innych wrażeń słuchowych, gdy zatkamy uszy, a innych, gdy posługujemy się nimi bez przeszkód.

[51] A również węch może różnić się w zależności od zróżnicowania istot żywych. Jeśli bowiem nawet my doznajemy innych wrażeń, gdy jest nam zimno i jest w nas nadmiar śluzu¹¹⁵, a innych, gdy części sąsiadujące z głową zawierają nadmiar krwi (odwracamy się [wtedy] od tego, co wydaje się innym [ludziom] pachnące, w przekonaniu, że niemalże to w nas uderza),

¹¹⁴ Por. koncepcję zawartą w *Pochwale Heleny* Gorgiasza (DK 82 B 11, 15), gdzie opisuje się proces widzenia jako „odciśnięcie” pewnego obrazu w duszy: „Przez wzrok dusza całkowicie poddaje się wrażeniom (τοῖς τυποῖς τυποῦται)”.

¹¹⁵ Nawiązanie do teorii humoralnej, por. PH I 46.

to skoro niektóre istoty żywe są z natury mokre i śluzowate, w niektórych przeważa krew, a w innych dominuje i przeważa żółta lub czarna żółć, jest zasadne, że z tego powodu zapachy wydają się różne każdej z nich.

[52] Podobnie [jest] z przedmiotami smaku, ponieważ jedne [istoty żywe] mają szorstki i suchy język, a inne bardzo wilgotny. Przecież i my, gdy w gęszcząc nasz język jest suchszy, uważamy, że pokarmy są ziemiste, niemniej w smaku albo gorzkie, a odczuwamy to w zależności od przewagi którejś z naszych tak zwanych płynów ustrojowych. Skoro więc również zwierzęta różnią się pod względem zmysłowych narządów smaku i jest w nich przewaga różnych płynów ustrojowych, odbierają one odmienne przedstawienia smakowe przedmiotów.

[53] I jak ten sam pokarm rozprowadzany po organizmie raz staje się żyłą, raz tętnicą, raz kością, raz ścięgnem i każdą z innych [części], spełniając inną funkcję w zależności od różnic, jakie [zachodzą] między przyjmującymi go częściami, i jak jedna i ta sama w swej postaci woda, gdy rozchodzi się w drzewie, raz staje się korą, raz gałęzią, raz owocem (na przykład figą granatem czy czymkolwiek innym), [54] i jak technienie muzyka, w odmianach wane w jeden i ten sam aulos, przemienia się raz w dźwięk wysoki, a raz niski, i [jak] ten sam nacisk dłoni na lirę raz powoduje niski dźwięk, a raz wysoki¹¹⁶, w taki sam sposób przedmioty zewnętrzne są postrzegane jako różne w zależności od różnic w budowie istot żywych odbierających przedstawienia.

[55] Najdobitniej można się o tym przekonać na przykładzie tego, o czym istoty żywe dążą i czego unikają.

Na przykład pachnidło zdaje się ludziom czymś bardzo przyjemnym, a [jest] nieznosne dla skarabeuszy i pszczoł¹¹⁷. Oliwka służy ludziom, a dla bija oblane nią osy i pszczoły¹¹⁸. Woda morska jest dla ludzi przyjemna

¹¹⁶ Por. PH I 95.

¹¹⁷ Por. *Protagoras* Platona, gdzie w mowie Protagoras na temat względności dobra (Pl., *Prt.*, 334ac) wskazywane są różnice wśród istot żywych w zakresie pokarmów, napojów i leków (συνία και ποτά και φάρμακα). Przykłady działania pachnidła por. także: PH I 92; PH II 52.

¹¹⁸ Zbliżony przykład z działaniem oliwki por. Pl., *Prt.*, 334b.

w smaku i trująca, a dla ryb miła i zdatna do picia¹¹⁹. [56] Świnie myją się chętniej w najbardziej cuchnącym błocie niż w przejrzystej i czystej wodzie. Niektóre z istot żywych spożywają trawę, niektóre krzewy, niektóre żyją w lesie, niektóre żywią się nasionami, niektóre są mięsożerne, niektóre karmią się mlekiem, niektóre upodobały sobie pokarm zgniły, a niektóre świeży, niektóre [pokarm] w postaci surowej, a niektóre przyrządzony.

I ogólnie to, co dla jednych [jest] przyjemne, dla innych jest nieprzyjemne, szkodliwe, a nawet zabójcze.

[57] Na przykład cykuta tuczy przepiórkę, a lulek czarny świnie, które przepadają także za pokarmem z salamander, tak jak jelenie za posiłkiem ze zwierząt jadowitych, a jaskółki za pożywieniem z chrząszczy. Mrówki i muszki, gdy się je połknie, wywołują w ludziach mdłości i kolki¹²⁰. A jeśli niedźwiedzica zapadnie na jakąś chorobę, to po ich zjedzeniu nabiera sił. [58] Żmija, jak tylko dotknie gałęzi dębu, popada w odrętwienie, tak samo jak nietoperz, [gdy dotknie] liścia platanu. Stoń ucieka przed baranem, lew przed kogutem, potwory morskie przed trzaskiem łuskanego bobu, a tygrys przed dźwiękiem bębna.

A można powiedzieć dużo więcej ponad to. Lecz by nie zdawało się, że przeciągamy wywód ponad potrzebę, [trzeba stwierdzić, że] jeśli to samo dla jednych istot jest nieprzyjemne, a dla innych przyjemne (a to, co przyjemne i nieprzyjemne, jest zależne od przedstawienia)¹²¹, to w zwierzętach powstają różne przedstawienia przedmiotów.

[59]¹²² A jeśli te same rzeczy wydają się niepodobne z powodu różnic między istotami żywymi, to będziemy umieli powiedzieć, jaki jest przedmiot przez nas obserwowany, ale powściągniemy sąd na temat tego, jaki jest z natury. Nie będziemy bowiem mogli dokonać wyboru między naszymi przedstawieniami a przedstawieniami innych istot żywych, ponieważ sami

¹¹⁹ To niewątpliwie parafraza sentencji Heraklita (DK 22 B 61).

¹²⁰ Por. σκνίπες w par. 41, gdzie jest mowa o tym, że rodzą się z kwaśniejszego wina.

¹²¹ Por. PH I 87.

¹²² Odnośnie do par. 59–61 por. PH II 34–36 (AB).

jesteśmy stroną sporu¹²³. Ze względu na to będziemy raczej potrzebować kogoś, kto wyda sąd, niż sami będziemy w stanie rozsądzić.

[60] Ponadto nie możemy przedkładać naszych przedstawień nad te, które rodzą się w istotach nierozumnych, ani bez dowodu, ani na podstawie dowodu.

Oprócz tego bowiem, że dowód zapewne nie istnieje, jak wykażemy, to samo to, co nosi miano dowodu, jest albo zjawiskowe (φανομένη)¹²⁴, albo nie [jest] zjawiskowe.

A jeśli nie jest zjawiskowe, to nie przedstawimy tego z zaufaniem.

A jeśli [jest] dla nas zjawiskowe, to skoro badanie dotyczy tego, co jest zjawiskowe dla istot żywych, a dowód jest zjawiskowy dla nas, którzy jesteśmy istotami żywymi, to i w jego przypadku będzie przedmiotem badania, czy jest on prawdziwy, skoro jest zjawiskowy.

[61] A niedorzeczne jest zabierać się do dowodzenia tego, co badane, a pomocą tego, co badane, skoro to samo będzie wiarygodne i niewiarygodne (co jest niemożliwe): wiarygodne, o ile ma na celu dowiedzenie, a niewiarygodne, o ile jest dowodzone.

Nie będziemy więc dysponowali dowodem, na mocy którego nasze własne przedstawienia przedłożymy ponad te, które rodzą się w istotach nierozumnych [istotami] nierozumnymi.

Jeśli więc przedstawienia są różne ze względu na różnice między istotami żywymi, a nie można ich ocenić, to konieczne jest powściągnięcie sądów temat przedmiotów zewnętrznych.

[62] W formie dodatku porównujemy również przedstawienia i dzi z przedstawieniami istot określanych jako [istoty] nierozumne.

¹²³ Na temat διαφωνία por. wyżej PH I 26.

¹²⁴ Por. PH II 134–192.

¹²⁵ Φανομένη oznacza po prostu „jawne”. Tłumaczę jako „zjawiskowe”. Pomimo moim przekonaniu różne terminy używane przez Sekstusa na określenie tego, co „jawne”, mogą dawać wyraz różnym tradycjom sceptycznym czy różnym dion, z których Sekstus czerpie.

przedstawieniu rzeczowych argumentów nie zrezygnujemy przecież z drwin z zaślepionych i chępliwych dogmatyków¹²⁶.

Nasi [towarzysze] mają zwyczaj wprost porównywać z człowiekiem pewien zbiór istot nierozumnych. [63] Ponieważ jednak dogmatycy, wymyślając argumenty, mówią, że jest to porównanie nieodpowiednie, to my w formie dodatku, dalej żartując, ograniczymy argumentację do przykładu jednego zwierzęcia, mianowicie do przykładu psa, skoro, jak się zdaje, jest on uważany za zwierzę najniższego rodzaju.

Dowiemy się w ten sposób, że zwierzęta, o których mowa, nie ustępują nam pod względem wiarygodności tego, co im się jawi.

[64] Co do tego, że zwierzę to różni się od nas pod względem zmysłów, dogmatycy są zgodni. Wyczuwa [ono] bowiem węchem więcej niż my, tropiąc za jego pomocą zwierzęta, których nie widzi, wzrokiem dostrzega je szybciej od nas, a słuch ma bardzo wyostrzony¹²⁷.

[65]¹²⁸ Przejdźmy więc do rozumu.

Jeden jego rodzaj jest wewnętrzny, a drugi wyraża się w mowie.

Spójrzmy więc najpierw na wewnętrzny.

Wedle tych dogmatyków, którzy teraz najczęściej z nami polemizują, tych ze Stoików¹²⁹, zdaje się on skupiać na następujących rzeczach: wyborze tego, co miłe i znane, unikaniu tego, co obce i nieprzyjemne, poznaniu pomocnych w tym umiejętności, ujęciu i rozładowaniu własnych uczuć oraz ujęciu postaci szlachetności odnoszących się do własnej natury {i} tych, które odnoszą się do odczuć¹³⁰.

[66] Pies zatem, do którego postanowiliśmy ograniczyć wywód, posługując się nim jako przykładem, dokonuje wyboru tego, co miłe i znane, a unika

¹²⁶ Por. PH II 211.

¹²⁷ Tradycja ta jest dawna, por. np. Pl., *Th.*, 154a, gdzie wskazuje się na różnicę bystrości wzroku w przypadku psa i człowieka.

¹²⁸ Odnośnie do par. 65 por. Porph., *Abst.*, III 2 (MM).

¹²⁹ Wydaje się, że wzmianka o toczonej się żywo dyskusji między stoikami a sceptykami jest raczej zaczerpnięta przez Sekstusa ze źródła, z którego korzysta, niż odnosi się do czasów, w których działa.

¹³⁰ Tekst przekazywany przez manuskrypty nie jest w tym miejscu jasny. Za tłumaczeniem AB przyjmuję poprawkę Heintza.

tego, co niemiłe i nieprzyjazne, goniąc za pokarmem, uciekając zaś przed tym, kto podniósł bat¹³¹.

A ma również umiejętność, która przysparza tego, co jest mu potrzebne i miłe – umiejętność polowania.

Ani też nie jest pozbawiony szlachetności. [67] Skoro sprawiedliwość polega na dawaniu każdemu odpowiednio do jego wartości¹³², to pies, który łasi się i strzeże domowników oraz ludzi dla niego dobrych, a broni się przed nieznanymi i tymi, od których doznaje krzywdy, nie może być pozbawiony sprawiedliwości.

[68] A jeśli ją ma, to skoro postaci szlachetności stanowią jedność¹³³, a również inne rodzaje szlachetności, o których mędrcy mówią, że wielu ludzi ich nie ma. Widzimy, że jest dzielny w odstraszeniu i mądry, co poświadcza także Homer, który napisał, że Odyseusza nie rozpoznał żaden z domowników, a został on rozpoznany tylko przez Argosa¹³⁴, ponieważ pies ani nie dał się zwieść zmianie wyglądu męża, ani nie zatracił przedstawienia katalętycznego, które – jak się okazało – jest w nim trwalsze niż w ludziach.

[69] A zgodnie z Chryzypem, chociaż najbardziej zwalcza¹³⁵ on niemiłe i rozumne istoty¹³⁶, [pies] zna się nawet na tej sławetnej dialektyce. Wspomniany mąż mówi, że [pies] rozumie piąte wieloczłonowe wnioskowanie niewymagające dowodu, gdy – po tym, jak dojdzie do trójdroża i obwącha dwie drogi, którymi nie przeszła zwierzyna – już nie wachając trzeciej, od razu podąża. Dawny [mędrzec] mówi bowiem, że [pies] zdaje się wnioskować

¹³¹ Por. Pl., *Resp.*, 376a2–b6.

¹³² Pl., *Deff.*, 411e; Pl., *Resp.*, 332c2.

¹³³ Kwestię jedności różnych postaci szlachetności rozpatrywał już Sokrates (por. *Protagoras* Platona). Później zostaje ona przejęta przez stoików, por. np. DL VII 12.

¹³⁴ Hom., *Od.*, XVII 300.

¹³⁵ Przyjmując lekcję *πολεμοῦντα* za Bekk. Emendacja w wydaniu MM, w której proponuje się lekcję *συμπολεμοῦντα*, wydaje się błędna.

¹³⁶ Chryzyp był „wrogi” zarówno w aspekcie teoretycznym, ponieważ odmawia zwierzętom rozumu i cnoty oraz innych zaszczytnych przymiotów (por. *Porph.*, *Abstr.* III 5), jak i praktycznie, przez to, że twierdził, że zwierzęta mogą być traktowane w dowolny sposób odpowiedni dla ich użyteczności dla człowieka (por. *Cic.*, *De Off.* III 20, 67) (AB).

„Zwierzyna przeszła albo tędy, albo tędy, albo tędy; ale ani nie tędy, ani nie tędy; więc tędy”¹³⁷.

[70] Jest też w stanie poznawać własne bolesne odczucia i uśmierzać ból. Gdy zrani go bowiem cierni, stara się go pozbyć, łapą trąc o ziemię i [używając] zębów¹³⁸. Jeśli doznał w jakimś miejscu rany, ponieważ brudne rany są zabójcze, a czyste łatwo się goją, delikatnie zlizuje płynącą krew. [71] A także bardzo pięknie przestrzega reguły Hipokratesa; skoro bowiem „lekiem na nogę bezruch”¹³⁹, to jeśli zdarza się, że zrani nogę, podkurcza ją i, na ile to możliwe, oszczędza. Gdy dręczą go niewłaściwie płyny ustrojowe¹⁴⁰, pożera trawę, a wymiotując, leczy się z niestrawności.

[72] Jeśli więc okazało się, że zwierzę, które posłużyło nam jako przykład w wywodzie, wybiera to, co korzystne i znane, i ucieka przed tym, co dokuczliwe, dysponuje umiejętnością zdobywania tego, co pomocne, i jest zdolne do poznawania i uśmierzania bólu, a także nie jest pozbawione szlachetności (na tym zaś polega doskonałość rozumu wewnętrznego), to ze względu na to pies byłby doskonały.

Z tego właśnie powodu, jak mi się zdaje, niektórzy spośród tych, którzy zajmują się filozofią, uznają za zaszczyt, że nazwę swą biorą od imienia tego zwierzęcia¹⁴¹.

[73] W tej chwili nie ma konieczności prowadzenia wywodu na temat rozumu wyrażającego się w mowie. Niektórzy z dogmatyków odrzucili go bowiem jako coś, co stoi na przeszkodzie w osiągnięciu szlachetności, dlatego w czasie nauki ćwiczyli się w milczeniu¹⁴². A ponadto, gdyby jakiś człowiek był, założmy, niemy, nikt nie powiedziałby, że jest on nierozumny. A nawet

¹³⁷ Na temat stoickich rozumowań niewymagających dowodu por. niżej PH II 157–158.

¹³⁸ Por. PH I 238.

¹³⁹ Nie znalazłem takiej frazy wśród zachowanych dzieł w *Corpus Hippocraticum*.

¹⁴⁰ Por. PH I 46.

¹⁴¹ Sekstus ma tu na myśli cyników, których nazwa pochodzi od słowa „pies” (*κύων*), por. DL VI 13.

¹⁴² Uwaga ta odnosi się do pitagorejskiego nakazu milczenia (*ἔχεμυθία*), któremu byli poddawani adepti (por. DL VIII 10).

jeśli pominiemy ten argument, to bardzo często widzimy, jak zwierzęta, które są przedmiotem naszych rozważań, wydają ludzkie głosy, na przykład sówki i niektóre inne.

[74] A odkładając na bok i powyższy argument: chociaż nie rozumemy głosów istot nazywanych [istotami] nierozumnymi, z całą pewnością nie jest nieprawdopodobne, że rozmawiają one ze sobą, a [jedynie] my ich nie rozumiemy. Gdy słuchamy bowiem mowy barbarzyńców, również [jej] nie rozumiemy, lecz zdaje się nam, że jest ona nieartykułowana.

[75] Słyszemy także, że psy wydają z siebie inny głos, gdy kogoś odstraszą, inny, gdy wyją, inny, gdy są bite, i inny, gdy się łaszą. A w ogóle jeśli ktoś by się temu przypatrzył, odkryłby u psa i u innych zwierząt wielką różnorodność głosów zależną od sytuacji. Z tego powodu zasadnie można by powiedzieć, że zwierzęta zwane nierozumnymi dysponują rozumem wyrażającym się w mowie.

[76] Jeśli zaś nie ustępują one ludziom ani pod względem bystrości zmysłów, ani pod względem rozumu wewnętrznego, a nie ma potrzeby im mówić, że również nie [ustępują] pod względem rozumu wyrażającego się w mowie, to pod względem przedstawień nie są mniej wiarygodne od nas.

[77] Niewykluczone, że jesteśmy w stanie dowieść tego samego, skupiając wywód na każdym z nierozumnych zwierząt. Kto na przykład zapamiętałby, że ptaki wyróżniają się bystrością i posługują się rozumem wyrażającym się w mowie? Znają one nie tylko to, co terazniejsze, ale i to, co przeszłe¹⁴³, i wyjawiają to tym, którzy mogą je zrozumieć, dając znaki i różne sposoby, a także przepowiadając za pomocą głosu.

¹⁴³ Warto zwrócić uwagę, że określenie wiedzy jako znajomości tego, co było i będzie, jest tradycyjne. Występuje już w *Iliadzie* (I 70) w odniesieniu do wszechwiedzy wróżbity Kalchasa, potem u Hezjoda (*Teogonia*, 38) dla wskazania wszechwiedzy Muz. Nawiązuje do niego również Gorgiasz w *Pochwale Heleny* (DK 82 B1 11): „Gdyby bowiem wszyscy o wszystkim mieli pamięć przeszłości, i rozumu terażniejszości i przewidywanie przyszłości, wtedy mowa nie miałaby się podobna do [mowy] tych, którym nie jest łatwo ani spamiętać przeszłość, ani zdołać terażniejszość, ani przepowiedzieć przyszłość”. Interesujące jest, że wyrażenie to jawia się również w myśli chrześcijańskiej, por. Tomasz z Akwinu, *Summa Theologiae*, ks. I, XXII, 1: „Jest ona [sc. opatrność] bowiem główną częścią rozumu

[78] Jak już przedtem zostało powiedziane¹⁴⁴, przedstawiliśmy to porównanie w formie dodatku, wystarczająco, jak sądzę, pokazując, że nie możemy przedkładać naszych przedstawień nad te, które rodzą się w nierozumnych zwierzętach.

A więc jeśli zwierzęta nierozumne nie są mniej wiarygodne od nas w kwestii oceny przedstawień i w wyniku różnic między istotami żywymi powstają [w nich] różne przedstawienia, to będę mógł [jedynie] stwierdzić, jak mnie jawi się każdy z przedmiotów, ale na temat tego, jaki jest z natury, ze względu na to, co zostało powiedziane, będę zmuszony powściągnąć sąd.

[79]¹⁴⁵ Taki jest pierwszy sposób powściągnięcia sądu.

Powiedzieliśmy, że drugim [sposobem] jest ten, który wychodzi od różnic między ludźmi. Nawet gdyby ktoś przyjął założenie, że ludzie są wiarygodniejsi od nierozumnych zwierząt, to odkrywamy, że w wyniku rozumowania dojdzie się do powściągnięcia sądu ze względu na istniejące między nami różnice.

Mówi się, że istnieją dwa elementy, z których składa się człowiek, mianowicie dusza i ciało¹⁴⁶, a różni się między sobą i jednym, i drugim: na przykład w przypadku ciała kształtami i cechami indywidualnymi¹⁴⁷.

[80] Ciało Scyty różni się bowiem w swej postaci od ciała Hindusa, a o różnicy stanowi, jak mówią, przewaga różnych płynów ustrojowych.

W zależności od przewagi różnych płynów ustrojowych powstają też różne przedstawienia, jak dowodziliśmy w pierwszym argumente¹⁴⁸.

której podporządkowane są dwie pozostałe części, mianowicie pamięć o przeszłości i znajomość terażniejszości. Na przykład, z pamięci o tym, co minione, i z znajomości tego, co terażniejsze, próbujemy przewidywać przyszłość” (tłum. G. Kurylewicz, Z. Nerczuk, M. Olszewski).

¹⁴⁴ Por. PH I 62.

¹⁴⁵ Odnośnie do par. 79–90 por. DL IX 80–81; Philo, *De ebr.*, 176–177 (MM).

¹⁴⁶ Por. PH II 29; PH III 229.

¹⁴⁷ Pojęcie „idiosynkrazji” (tłumaczone tu jako „cechy indywidualne”), związane z koncepcją płynów ustrojowych (por. PH I 46), oznacza właściwe danemu indywidualium zmieszanie płynów.

¹⁴⁸ Por. PH I 46, 52.